

УДК 172.1:124.5

Шелюк Л.

Кандидат педагогічних наук, доцент (м. Рівне)

ТОЛЕРАНТНІСТЬ В СИСТЕМІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Толерантність і авторитет досліджуються в статті як ціннісні орієнтації сучасної молоді.

Ключові слова: *молодь, демократія, толерантність, авторитет.*

По-справжньому демократичне суспільство має виявляти себе в самоорганізації та самоврядуванні на всіх рівнях життя — у студентському й учнівському самоврядуванні, у профспілковому й правозахисному рухах, у діяльності різноманітних неурядових організацій, що становлять громадянське суспільство, якого не існує, якщо немає справжніх громадян. У демократичному суспільстві людина — істота вільна і сама визначає мету, сенс і ритм свого існування. Ніхто не може змусити вільного громадянина присвятити себе такому, що він вважає не вартим уваги, що не має значення. Але така відстороненість і свобода самовизначення не передбачає, що громадянин може взагалі залишити напризволяще суспільне життя — хоч би яким багатоманітним і складним воно не було, і хоч би яким «неосвіченим» і «непідготовленим» він себе вважав [1].

Крім того, ліберальна демократія породила й затвердила як одну із основних цінностей — свободу совісті та віротерпимість, а деякою мірою й сама була породжена нею. Адже історично свобода совісті (визнання того факту, що найвищим суддею щодо вірування і переконання людини є її совість) була тим здобутком Реформації, який викликав велике зрушення у людській свідомості і з часом спричинився до формування й конституційного затвердження інших цінностей культури [2].

Ще одним важливим принципом, притаманним усій політичній історії людства, є принцип толерантного ставлення до всього, що існує в природі (принцип плюралізму). Згідно з ним, демократія є не стільки формою правління, скільки способом співіснування людей, за якого враховуються різні точки зору на устрій суспільного життя [3, с. 85].

Толерантність як принцип функціонування соціально-політичного механізму України є також визначальним при формуванні внутрішньої установки кожного українця на спільну конструктивну діяльність та відповідальність, на розвиток незакомплексованої свідомості, вільної від пересудів та упреждень стосовно чужої світоглядної орієнтації [4, с. 17].

Аналіз поняття «толерантність» дає змогу розуміти його як: терпимість до чужих думок і вірувань [5, с. 715]; терпимість до чужих думок, переконань, поведінки [6, с. 448]; здатність індивіда сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також особливості поведінки та способу життя.

В енциклопедичному словнику з етики подається пояснення «толерантності» як якості, що характеризується ставленням до іншого як до рівного та виявляється у свідомому пригніченні почуття неприязні та ворожості, яке виникло тим, що є в іншому (зовнішність, спосіб життя, погляди та інше).

Толерантність передбачає спрямованість на розуміння та спілкування з іншим, визнання та повагу його права на відмінність. Іншому не тільки дозволяється існувати, але й визнається його право на збереження власної особливості [7, с. 493].

На думку дослідника способів вимірювання толерантності А.І. Гусева, вона є емоційним станом індивіда, при якому особисті якості або поведінка іншої людини не подобаються, емоційно несприятливі, проте індивід виявляє терпіння та повагу до думок іншого, зберігає психічну стійкість [8].

Формування світоглядної позиції толерантності серед студентства є найважливішою програмою на сьогодні та майбутнє, оскільки сучасна трансформація системи освіти одним з пунктів виділяє мобільність фахівця, для чого необхідно мати високу культуру особистості та вміння пристосовуватися до змін, пізнавати та сприймати нове. З іншого боку, конкурентоздатність української освіти (не зважаючи на негаразди) й досі приваблює іноземних студентів, які привносять у студентське середовище різноманітність світоглядних позицій. За таких умов толерантність здається дуже важливою саме у студентському середовищі [9].

Не здається дивним, що Л. Кривега толерантність характеризує як одну із найбільш значущих для даного періоду розвитку детермінант оптимізації світоглядної орієнтації особистості в умовах становлення і розвитку незалежності України [10, с. 123].

Забезпечення толерантності в сучасній Україні—гранично складне завдання, що, проте, настійно вимагає свого вирішення. Складність його полягає передусім у тому, що: по-перше, упродовж багатьох десятиліть комуністична система топтала найелементарніші людські права, ув'язнюючи інакомислячих, переслідуючи віруючих, намагаючись викреслити з народної свідомості навіть саму ідею світоглядної свободи особистості. Сьогодні, коли світоглядний плюралізм став реальністю життя, виникли суперечності між різними соціальними групами й верствами населення; по-друге, з одного, боку полікультурність, суспільно-політична, релігійна диференціація українського соціокультурного простору постають як важливі характеристики його демократичності, як практичний вияв свободи, а з іншого—як фактор, що спричиняє деконсолідацію соціуму, породжує «вузлові точки» напруженості, конфронтаційні процеси в політичній, етнонаціональній, релігійній та інших сферах життєдіяльності суспільства [11, с. 89].

Важливою морально-ціннісною складовою демократії є соціальна, правова, політична, загальнолюдська справедливість.

Як писав Б. Кістяківський, «...людині завжди і всюди притаманне прагнення до справедливості. Тому для будь-якої нормальної людини існує певний примус не лише судити про справедливість і несправедливість того чи іншого соціального явища, а й визнавати, що ідея справедливості повинна здійснюватися у соціальному світі. Це примушування пояснюється невід'ємністю прагнення до справедливості від нашого духовного світу і загальнообов'язковістю його для кожної нормальної свідомості. Отже, судження на підставі категорії справедливості не лише стоять рівнобіжно до суджень з категорії необхідності, а й наділені такою ж невід'ємністю і загальнообов'язковістю для нашої свідомості, як і ці останні» [12, с. 179].

У соціології та політології також часто говорять про авторитет закону, правил, соціальних норм, що означає їх визнання людьми.

У словниках поняття «авторитет» трактується як: вплив, повага, значення, якими користується будь-яка особа, група осіб, установа або організація внаслідок своїх особистісних заслуг (розум, професіоналізм, знання, досвід), соціального становища, історичних умов, що втілюється в здатності носія авторитету скеровувати думки і настрої інших людей, не вдаючись до примусу [5, с. 13]; загальноновизнаний вплив особи або організації, що ґрунтується на знаннях, високих моральних якостях, досвіді. Справжній авторитет несумісний із «сліпим поклонінням»

особи [6, с. 13]; вплив особи або організації, що ґрунтується на високому рівні знань, професійних і моральних якостях, досвіді [13, с. 9].

М. Вебер запропонував типологію авторитету за формами влади: традиційна (передача історичних норм і цінностей як непорушних); харизматична (влада людини, що ґрунтується на її особистих якостях); раціональна (підтримується системою законів і правил, які визначають межі застосування влади) [5, с. 14].

Крім того, «наявність лідера та його спрямованість на інтереси спільної справи сприяє досягненню загальних цілей колективу, створенню позитивного психологічного клімату.

Визнання одного із членів групи як лідера пов'язане із довірою до нього, що проявляється у наявності позитивних взаємостосунків між членами групи, згуртованістю колективу, відсутністю тривожності та агресії» [14, с. 15].

Демократія є соціально-орієнтованою (тобто спрямованою на спільноту, суспільство) формою світогляду. Вона орієнтує політичного лідера на стійкий і свідомий інтерес до соціального життя, на усвідомлення власних інтересів і пошук шляхів їх втілення (захисту). Зазвичай людина не буває самотньою у тих чи інших вимірах свого соціального існування. Демократія ж послідовно передбачає і ґрунтується на тому, що людина налаштована на взаємність, відповідальність, сумлінне ставлення до громадських обов'язків [15, с. 9–10].

Отже, авторитет можемо визначати як консолідуючу та об'єднуючу силу, яка є гарантом дотримання норм і правил усіма членами суспільства.

Обов'язок людини проявляти солідарність з іншими та її особиста гідність є фундаментальними етичними цінностями, що стоять вище ідеологій. Це означає, що для того, щоб жити в добрих стосунках один з одним, сприймаючи себе як політичну спільноту, не потрібно дотримуватись єдиної ідеології чи релігії, досить загальної поваги, гідності кожної людини [16].

Солідарність можемо розглядати як стан групи, за якою наявні: єдність ідей, переконань, поглядів, інтересів, узгодженість дій, пов'язаних із реалізацією інтересів колективу. Вона визначається установками членів групи й може бути описана почуттями згуртованості, інтегрованості та щільності групи [14, с. 15].

Аналіз довідникової літератури дає розуміння поняття «солідарність» як ступеня інтеграції групи та почуття належності (або принципи) членів соціальної групи або дія такої групи як єдиного цілого в інтер-

есах спільної справи. В історії, зокрема, робітничого руху, солідарність розглядається як прояв (діяльність), пов'язаний спільністю інтересів, позицій і досвіду боротьби, а також моральним зобов'язанням у спільній справі [5, с. 674]; активне співчуття яким-небудь діям, думкам, спільність поглядів, інтересів, спільна відповідальність [17, с. 1159]; єдність, спільність інтересів, співчуття діям та думкам [13, с. 1122].

«Навіть при наявності дійсно глибоких світоглядних суперечностей у народі, який живе в певній державі, — зазначає Айхлер, — можна встановити існування значної кількості загальних... об'єктивних цінностей стосовно спільного життя, або ж — за наявності доброї волі — виробити такі цінності, задля втілення яких увесь народ буде готовий, виходячи із внутрішніх переконань, напружувати свої сили... «Об'єктивна» держава візьме на себе це завдання і впорається з ним» [18, с. 35]. Приклад такого підходу має місце, зокрема у Великій Британії [18, с. 109].

Розвиненим суб'єктом політичних відносин є не кожна людина, а лише творець політики, тобто та особа, що реально впливає на владу, владні структури, маючи певні цілі та наміри. Одне слово — це люди, або людина, що здатна формулювати та реалізувати свої політичні цілі. Характерною рисою політичного лідера є активність та його інтелектуальний потенціал у процесі реалізації владних повноважень [19, с. 65].

Для України потреба в авторитетному політичному лідері суттєво зростає за складних ситуацій життєдіяльності суспільства. Можливості щодо розв'язання складних суспільно-економічних проблем багато в чому залежать від наявності авторитетного і загально визнаного лідера, який би не тільки запропонував стратегію виходу з кризи, а й зумів консолідувати і об'єднати суспільство на її виконання [20, с. 72].

Проблема лідерства та, зокрема, політичного лідерства, не є новою як в українській, так і у світовій науці. Це питання висвітлювалось у роботах Д. Слизовського, Е. Фролова, О. Бандуровича, А. Стегнія, Н. Чурилова, П. Рахшміра та інших авторів. Проте переважна більшість існуючих досліджень зорієнтована на розкриття політичних або психологічних аспектів образу політичного лідера, у той час, коли аксіологічний вимір політичного лідерства у контексті демократичного суспільства дотепер залишався поза увагою науковців.

Лідер у демократичній країні виростає на перетині особистих якостей та конкретної соціально-політичної ситуації, яка окреслює завдання та напрямки його активності, а також значною мірою визначає методи реалізації політичного лідерства. Починаючи з робіт М. Вебера у науці

виділяють наступні типи політичних лідерів, спираючись на розкриття сутності їх впливу:

По-перше, це традиційні лідери, влада яких спирається на існуючі традиції (наприклад, Імам Хомейні).

По-друге, це легальні політичні лідери, що прийшли до влади шляхом законних виборів (Дж. Буш, В. Путін, Ф. Міттеран).

По-третє, це харизматичні лідери (від грецьк. «божий дар»), яких відрізняють унікальні особистісні якості, що притягують до них послідовників (В. Жириновський, О. Лафонтен). Хоча низка сучасних авторів розуміє харизму як характер зв'язку лідера з групою виборців, що набуває особливої актуальності у кризові періоди [21, с. 38], з чим важко не погодитись. У сучасному демократичному суспільстві для політичного лідера однаково важливо легально прийти до влади та узгоджувати свої дії з традиціями та особливостями політичної культури, що склалась у даному соціумі (за умови діалектичного балансу між традиціями та інноваціями).

Мати харизму при цьому зовсім не обов'язково, проте дуже важливою є відповідність лідера демократичним цінностям, втіленням яких він, власне, і має виступати. Проблемним аспектом для країн пострадянського простору тут виступає недостатньо розвинуті традиції демократії і тягіння до зростання недемократичних рис в іміджі ключових політичних фігур. Крім того, якщо лідери першої у світовій історії демократії—афінської, у класичний період її розвитку були скоріше політичними, ніж соціальними керівниками [22, с. 180], то для сучасного лідера досить вагомою стає саме його соціальна роль, що також не достатньо розвинуто у пострадянських країнах [23].

Слід зазначити, що імідж політика безпосередньо пов'язаний з можливою реалізацією тих цінностей, які вже сформовані та існують у свідомості громадян. У цілому вимоги до політика в плані реалізації ціннісних уподобань громадян у демократичному суспільстві можна звести до двох основних груп: духовних і матеріальних. Взагалі до таких усталених цінностей належать: забезпечення стабільності у суспільстві, порядність політика, патріотизм, чесність, відповідальність, людяність, розважливість, інтелігентність, гнучкість, розум, комунікабельність, почуття гумору тощо [15, с. 12].

Мова йде про те, що лідерство є комплексним явищем, але воно неможливе без низки характеристик, якими має бути наділений сам лідер. Логічно, що в умовах сучасного демократичного суспільства існує певна специфіка лідерських якостей. До загального образу політич-

ного лідера відносяться три групи якостей: природні (розвинута воля, рішучість та ін.); моральнісні (вірність задекларованим принципам, дисциплінованість, благородство тощо); професійні якості (професійна компетентність, висока поінформованість, відчуття політичного часу, виважений лексикон, точність та швидкість у прийнятті рішень, гнучкість, розвиненість аналітичного мислення та ін.) [23].

О. Андрієнко серед специфічних рис демократичного лідера виділяє наступні.

По-перше, політичний лідер у демократичному суспільстві західного зразка має бути відкритим до діалогу з людьми.

По-друге, політичний лідер повинен орієнтуватися на гідність громадян, дотримуватись демократичного розуміння рівності, мати спільні інтереси з народом та постійно демонструвати це своїми діями. Не випадковими у цьому контексті є постійні згадки про важливість служіння нації, які легко можна знайти у публічних зверненнях Б. Клінтона, Дж. Буша-Молодшого, Б. Обама та інших лідерів західної демократії. Сенс демократичного лідерства полягає в акумуляції та вираженні аксіологічних засад народних мас.

По-третє, політичного лідера у демократичній країні відрізняє відкритість до критики та дискусій. Тут варто зазначити, що можливість критики та свобода у ставленні до керівництва є різною у різних країнах. Так, у США як світовому зразку демократичної свободи практично будь-яка людина може відкрито висунути свої претензії як до президента, так і до будь-якого громадянина у судовому порядку, що яскраво проілюстровано скандальною ситуацією, яка склалась навколо співробітниця Білого Дому Монікою Левинські та экс-президента США Білла Клінтона. Проте на типовому американському підприємстві у спілкуванні керівництва та підлеглих діють жорсткі внутрішні правила. У СРСР було абсолютно нормальним явищем критикувати власне керівництво на роботі, проте публічно критикувати вище керівництво країни мало хто наважувався. Сьогодні в Україні зроблено великий крок вперед щодо можливості критики політичних лідерів. Одним з показників цього є поява телепередач, на які запрошуються відомі політики та у прямому ефірі обговорюють актуальні для країни питання (наприклад, ток-шоу «Свобода слова» та «Шустер Live»).

По-четверте, сучасний демократичний лідер повинен стимулювати громадян до досягнення максимальних успіхів у суспільно-політичній сфері. Це передбачає відсутність погроз та монопольних методів управління. Лідер лише тоді є по-справжньому успішним, коли він надихає

та робить успішними інших. Адже демократичне суспільство — це також і єдність людей, які можуть реалізовувати свій потенціал у легітимних межах, окреслених свободою інших. Звідси витікає відомий образ американського суспільства як суспільства відкритих можливостей [23].

У результаті дослідження, проведеного у 2003 р., було зроблено висновок про те, що, оскільки люди в Україні переважно підтримують демократичні цінності, взірцем політичного діяча для них є лідер, який дотримується принципів демократії і дослухається до думки народу. Особливо чітко було підкреслено роль В. Ющенка як самодостатньої особистості, зорієнтованої на демократію, у той час коли для лідерів, пов'язаних з радянськими ідеалами (П. Симоненко) або стабільністю і відсутністю різких змін (Л. Кучма) особистість знаходиться на другому плані [21, с. 47].

У 2004 р. під час «Помаранчевої» революції образ В. Ющенка дійсно втілював риси ідеального борця за демократію, що мало безперечний позитивний вплив на суспільну свідомість і надихало громадян на активну розбудову демократії. Проте наступні непродумані дії його вже як президента призвели до того, що значна частина населення розчарувалась у самій демократії, втіленням якої виступав лідер — В. Ющенко. Ще однією проблемою для України є почасти поверхнєве розуміння людьми програми тієї або іншої політичної сили і судження про неї лише за тиражованим у ЗМІ образом керівника. Цей приклад ілюструє амбівалентну роль політичного лідерства у контексті сучасної демократії: з одного боку авторитет лідера скеровує та організує функціонування суспільства, а з іншого — доволі небезпечним є отожднення конкретного образу та складної світоглядно-аксіологічної системи, якою є демократія. Щодо наведеної ілюстрації слід також зазначити, що далеко не кожен президент, прем'єр-міністр або керівник партії автоматично стає політичним лідером. Характерно, що у В. Ющенка це вийшло на певний період часу. Події «Помаранчевої» революції дали можливість більш повно розкритись лідерському потенціалу й інших політиків, серед яких слід особливо виділити Ю. Тимошенко [23].

Таким чином, образ політичного лідера має діалектичний зв'язок зі світоглядом і цінностями демократичного суспільства, водночас відбиваючи та закріплюючи його базові орієнтири. Основні характеристики лідера можуть бути розподілені на дві групи: загальні, притаманні для будь-якого стилю лідерства (сукупність природних, моральнісних та професійних якостей), а також специфічні, необхідні лідеру саме у демократичному соціумі (відкрита комунікація, повага до громадян,

єдність власних цілей з інтересами народу, відкритість до критики та дискусій, стимулююча функція та відсутність монополізму в управлінні). Демократична держава безперечно потребує сильних і професійних лідерів, які б змогли на практиці довести дієздатність демократичних цінностей, які вже самі по собі є найвищим світоглядним здобутком сучасної епохи. Особливо важливою роль лідерів є у кризові періоди та у часи розбудови демократичної спільноти. Формування демократичного світогляду, що відбувається в народі сучасної України, свідчить про велике значення послідовного дотримання лідерами задекларованих принципів, цінностей та ідеалів. На жаль, саме цього часто не вистачає вітчизняним політикам [23]. Слід також зазначити, що така непослідовність гальмує демократизацію та викликає розчарування громадян.

Список використаних джерел:

1. Коллодий А. Ф. На пути к гражданскому обществу. Теоретические основы и социокультурные предпосылки демократической трансформации в Украине: монография / А. Ф. Коллодий. — Львов: Красная Калина. — 2002. — 276 с.
2. Снегирьев В. В. Религиозная свобода та права человека в современном государствоведении / В. В. Снегирьев // Материалы X Харьковский международных Сквородинивских чтений. В 2 ч. — Ч. 2. — Харьков: Екограф, 2003. — С. 96–99.
3. Латигіна Н. Основні критерії, принципи та рівні здійснення демократії / Н. Латигіна // Політичний менеджмент. — 2009. — №3. — С. 81–91.
4. Бойко А. І. Світоглядні орієнтації пострадянської людини (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фі-лос наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / А. І. Бойко. — Одеса, 2002. — 20 с.
5. Політологічний словник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — 792 с.
6. Педагогічний словник / За ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмоленка. — К.: Педагогічна думка. — №9. — 2001. — 516 с.
7. Этика: энциклопедический словарь / Под ред. Р. Т. Апресяна и А. А. Гусейнова. — М.: Гардарики, 2001. — 671 с.
8. Гусев А. И. К проблеме измерения толерантности к неопределенности / А. И. Гусев // Практична психологія та соціальна робота. — №1. — 2007. — С. 21–24.

9. Білогур В. Є. Формування демократичних цінностей як складової світогляду студентської молоді / В. Є. Білогур // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. — К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. — Вип. 53 (№ 10). — С. 373–378.
10. Кривега Л. Д. Світоглядні орієнтації особи в умовах трансформації суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук: 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Л. Д. Кривега. — Х., 1999. — 30 с.
11. Бабій М. Проблеми свободи релігії у контексті релігійного багатоманіття в Україні / М. Бабій // Людина і світ. — 2004. — № 5.
12. Кистяковский Б. А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права / Б. А. Кистяковский. — М.: Б. в., 1916. — 780 с.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусен. — К., Ірпінь: ВТР «Перун», 2004. — 1440 с.
14. Актуальність дослідження базових соціальних цінностей у педагогічній науці / Є. М. Бачинська // Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. Пед. науки. — 2009. — Вип. 166. — С. 12–17.
15. Новожилов Б. В. Роль цінностей демократичного суспільства у формуванні політичного іміджу лідера / Б. В. Новожилов // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. — К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. — Вип. 63 (№ 8). — С. 563–569.
16. Рудакевич М. Європейські етичні й політичні цінності як орієнтири трансформаційних процесів в Україні / М. Рудакевич // Мандрівець. — 2010. — № 5. — С. 70–75.
17. Большой экономический словарь / Под ред. А. Н. Азрямяна. — 7-е изд., доп. М.: Институт новой экономики, 2008. — 1472 с.
18. Айхлер Віллі. Етичний реалізм / Віллі Айхлер. — К.: Основні цінності, 2001. — 192 с.
19. Конончук С. Г. Розвиток демократії в Україні: 2000 рік / С. Г. Конончук; Український незалежний центр політичних досліджень. — К.: Агентство «Україна», 2001. — 315 с.
20. Кухта Б. Л., Теплоухова Н. Г. Політичні еліти і лідерство. Навч. пос. — Львів: МП «Хвилі», 1995. — 196 с.
21. Бандурович О. Образ лідера: представления и предпочтения жителей Украины / О. Бандурович, А. Стегний, Н. Чурилов // Социологические исследования. — 2003. — № 3. — С. 38–47.

-
22. Фролов Э. Д. Парадоксы истории — парадоксы античности / Э. Д. Фролов. — СПб.: Издат. дом СПбГУ, 2004. — 420 с.
 23. Андрієнко О. В. Образ політичного лідера у світоглядно-аксіологічному вимірі демократичного суспільства / О. В. Андрієнко // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць/ Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Київ), Українська Академія Наук (Київ). — К., — 2009. — Випуск 24. — С. 282–287.

Стаття надійшла до редакції 01.04.2014 р.

Шелюк Л. Толерантность в системе ценностны ориентаций современной молодежи

Толерантность и авторитет исследуются в статье как ценностные ориентации современной молодежи.

Ключевые слова: *молодежь, демократия, толерантность, авторитет.*

Sheliuk L. Tolerance in the system of value orientations of today's youth
Tolerance and authority are studied in the paper as the value orientations of modern youth.

Keywords: *youth, democracy, tolerance, authority.*